

Швайко Д. С.,

аспірант кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З СЕМАНТИКОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ ХХ-ХХІ СТ.)

Анотація. У статті йдеться про різні підходи до вивчення синтаксичних конструкцій з семантикою заперечення у сучасній лінгвістиці та особливості їх функціонування в англомовному поетичному мовленні. Доведено, що структурованість функції заперечення, як частини інтерпретуючої функції людської свідомості, виступає загальним концептуальним підґрунтям для об'єднання мовленнєвих одиниць у модусну категорію заперечення.

Ключові слова: категорія, модусна категорія, інтерпретація, функція заперечення, пізнання.

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження неодноразово зосереджувалися на вивченні реалізації категорії заперечення у різних типах дискурсу (Н.Д. Арутюнова, В.М. Бондаренко, О. Есперсен, О.Т. Кривонос, Б.Р. Мамедов, М.М. Орлова, В.З. Панфілов, Є.И. Шендельс) та в художніх текстах прозових жанрів (Н.А. Одарчук, L.H. Downing) зокрема.

Загальною характеристикою сучасної лінгвістичної науки є поворот до розгляду мовних явищ в антропоцентричному руслі. Наукові розвідки ХХ ст. звернулися до досліджень мови в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, що зумовило нові перспективи вивчення художнього мовлення і, відповідно, глибше проникнення у сферу поетичного відображення дійсності у художніх текстах (Белехова Л.І., Заболотська О.В., Цур Р., Фріман М.). Актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасних граматичних студій на встановлення та обґрунтування змін у функціонуванні одиниць мовної системи задля з'ясування основних засад вживання синтаксичних конструкцій, і з семантикою заперечення зокрема.

Мета дослідження полягає у систематизації наукових підходів до вивчення категорії заперечення та встановлення когнітивно-комунікативних особливостей функціонування синтаксичних конструкцій із семантикою заперечення в англомовному поетичному дискурсі.

Об'єкт дослідження складають синтаксичні конструкції, що реалізують категорію заперечення в американських поетичних текстах ХХ-ХІ ст.

Предметом вивчення є лінгвокогнітивні механізми формування категорії заперечення у синтаксичному просторі віршованих текстів сучасної американської поезії.

Поняття **заперечення** є складним і багатоплановим, адже воно характерне не тільки для лінгвістики, але й для інших наук. Вивчення категорії заперечення було за-

початковано у філософії, в якій ця категорія витлумачена як така, що пояснює онтологічні причини речей (питання негативних суджень і негативних понять, існування негативного стану). У дослідженнях з логіки заперечення розуміється як логічна операція, яка пов'язана з проблемою істинності чи хибності суджень [1, с. 542–543].

У руслі структуралізму категорія заперечення в лінгвістиці була висвітлена в працях К.Л. Пайка, З. Харріса, Н. Хомського, а також у роботах вітчизняних дослідників – О.С. Ахманової, М.Я. Блоха та ін. У даному напрямку заперечення розглядається як граматична категорія, що має вираження на рівні речення.

Згідно з семантичним підходом, заперечення є семантичною категорією (А.Т. Аміров, Н.С. Горкіна, Г.Н. Макарова). О. Гайдольф одним із перших дослідив особливості семантики і прагматики заперечення та ввів поняття «сфери дії заперечення». У трактуванні дослідника сфера дії заперечення залежить від додаткової інформації з контексту, тобто з комунікативної ситуації [2, с. 6]. У ранніх роботах Ш. Баллі і А.М. Пешковського заперечення вперше виводиться на рівень висловлювання. У своїх працях Ш. Баллі вперше акцентував увагу на розгляді функціонування заперечних висловлювань у дискурсі та наголошував, що за допомогою заперечення мовець розцінює попереднє стверджувальне речення (яке у більшості випадків належить співрозмовнику, а не мовцю) як хибне.

У рамках прагматичної концепції (З. Шмідт, М. Зеннекам, В. Гайнеманн, Т. Гівон, Г. Тотті та ін.) заперечення розглядається не як власне граматична категорія, але як складна комунікативна операція, за допомогою якої мовець повідомляє адресату своє ставлення до певного факту. Заперечення виступає як певний глибинний індикатор комунікативного потенціалу з канонічною інструкцією відхилення або корекції думки адресата про стан справ [3, с. 181–182].

Таким чином, функціонування заперечення є комунікативно обумовленим. Навпаки, у поетичному мовленні синтаксичні конструкції з семантикою заперечення уповільнюють, деавтоматизують процес читання віршованого тексту, а отже активізують когнітивний процес обробки інформації. Така модифікація досягається, згідно з концепцією віршованого мовлення В.Б. Шкловського, лише одним стилістичним прийомом – прийомом ускладненої форми [4, с. 124–127], який може проявлятися різними типами неповних висловлень, напр. еліптичних номінативних речень: «**No soon, no hard loan, no geometric woodwork/ to make you feel at home. No soap, no anonymous /**

bourbon, no portrait or copy of a portrait painted/ by some writer or star or family member or any/ other-than-artist person» [13], які передають шляхом «висування» (foregrounding) наведених структур у синтаксичному просторі поетичної оповіді зосередженість поета на подіях, предметах, що заперечуються.

Згідно з точкою зору Т. Гівона, заперечення є маркованим членом опозиції ствердження / заперечення. Дослідник запозичив із когнітивної психології поняття «фон» (ground) та «фігура» (figure), які він трактує так: до **фону** автор функціонально-дискурсивного аналізу реалізації категорії заперечення відносить відсутність змін, тобто всю множину можливого досвіду, а певні події, які можуть виділятися на тлі цієї множини, порушують інертність і, відповідно, представляють **фігури**. З цього випливає, що заперечення виступає як фігура, оскільки марковані члени опозиції відрізняє не таке часте вживання [3, с. 139]. Автор трактує заперечення як «гру слів». Наукова розвідка Т. Гівона представляє істотний внесок у вивчення функціонального потенціалу синтаксичних конструкцій з семантикою заперечення, проте асиметричність елементів синтаксичного простору англійських віршованих текстів зумовлює потребу уточнити поняття «категорія заперечення» у когнітивно-дискурсивній парадигмі та з'ясувати концептуальне підґрунтя її вираження в англійській поезії ХХ–ХХІ ст.

Основний матеріал дослідження. Сучасне когнітивне спрямування лінгвістичних розвідок призводить до тверджень, що мова не тільки уможливує комунікацію, але також і відображає концептуальний світ людства [5], що складається, між іншим, з концептуальних категорій, які включають систему мовних знаків (system of linguistic signs). Це зумовлює властивість концептуальних категорій формувати лінгвістичні категорії, котрі, у свою чергу, не лише важливі для спілкування, але також відображають певний спосіб розуміння світу (a certain way of understanding the world) [6, с. 14].

З. Дірвен і М. Верспур відзначають, що концептуальні категорії об'єднуються навколо певних ідей (концептів). Схожі міркування висловлює і російський лінгвіст М.М. Болдирев, відмічаючи, що категорія – це концептуальне об'єднання об'єктів, або об'єднання об'єктів загальним концептом [2; 7].

Слідом за вищенаведеним визначенням категорії, категорія заперечення вважається певним об'єднанням різнорівневих одиниць вираження семантики заперечення на спільному концептуальному ґрунті. Категорія заперечення належить до низки модусних категорій, поруч із якими виступають категорії модальності, оцінності, емотивності, евіденціальності і приблизності. Усі перераховані категорії об'єднує ряд особливостей, головною з яких є функціональний характер їх концептуальної основи. Специфіка модусних концептів і категорій визначається інтерпретуючою функцією мови, зміст якої (заперечення у нашому конкретному дослідженні) і виступає у якості загального концептуального підґрунтя для об'єднання різнорівневих мовних одиниць у відповідну модусну категорію [7, с. 8–11].

Наступний етап дослідження враховує виокремлення основи у вигляді концепту **заперечення**. Проблема полягає у необхідності уточнення змісту самого цього концеп-

ту як структури знання, від якої залежить будова, склад і функціональний потенціал досліджуваної категорії в англійському поетичному мовленні.

Традиційно заперечення розглядається як семантичний примітив, що не розпадається на складові елементи. Так, наприклад, О.В. Падучева в Лінгвістичному енциклопедичному словнику зазначає: «Заперечення – одна з властивих усім мовам світу вихідних, семантично неподільних, смислових категорій, які не визначаються через більш прості семантичні елементи» [8, с. 354]. «Модальним примітивом» вважала заперечення також і автор теорії семантичних примітивів А. Вежбіцкая. Ситуація ускладнюється ще й тим, що, як показує вищенаведене визначення та огляд різних концепцій заперечення лінгвіста В. Бондаренко, багато авторів, на жаль, не розрізняють функцію заперечення і власне мовні засоби її вираження, часто використовуючи у межах контексту один і той самий термін на позначення різних понять концептуального і мовного рівнів.

У той же час наведені у вищеназваній словниковій статті типи заперечення (повне, часткове, фразове, прислівне, зміщене, множинне) та засоби вираження семантики заперечення (негативні слова, афікси, форми дієслова, семантика окремого слова або цілого речення) свідчать про асиметричність мовленнєвих інструментів передачі заперечних сенсів, яка підказує, як відзначає Болдирев М.М., що в основі даної категорії знаходиться концепт не лише неоднорідний, а й такий, що виявляє різні характеристики, обумовлені різноплановістю концептуалізованої функції заперечення, яка передуює формуванню модусної категорії. Це зумовлює функціональний характер концептуальної основи модусної категорії, а саме: концепту, на основі якого вона формується. Таким концептом, зазначає сучасний російський лінгвіст М.М. Болдирев, виступає конкретна мовна функція (функція заперечення), яка певним чином осмислюється.

У свою чергу, інтерпретація, як одна з найважливіших функцій людської свідомості, складає концептуальну основу для формування модусних категорій, і частиною якої (інтерпретації) є функція заперечення. Отже, зважаючи на визначення когнітивної діяльності, що було сформульоване У. Найссером: «Активність, пов'язана з набуттям, організацією та використанням знання» [9, с. 23], вдається уточнити поняття інтерпретації (та заперечення як однієї з її різновидів) як когнітивної діяльності.

Перш за все, поняття інтерпретації може розглядатися у широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні інтерпретацією вважаємо «практично будь-яку мисленнєву операцію, яка направлена на отримання нового знання колективного рівня» [7], і з позицій цього погляду вона є ширшою за власне мовну когнітивну діяльність. Інтерпретація у вузькому сенсі – це мовна пізнавальна активність, переважно окремого індивіда, яка розкриває у своїх результатах його (індивіда) суб'єктивне розуміння об'єкта інтерпретації [2, с. 14–15]. Останнього визначення ми і дотримуємося у нашій роботі.

Одна з найважливіших особливостей інтерпретації полягає, по-перше, в опорі її (інтерпретації як пізнавальної активності) «на схемі знання», і через це наголошується її безпосередній зв'язок із пізнанням (когніцією) [10]. В.З. Дем'янков зауважує, що поняття мовної когніції

співпадає з тим, що в останні роки називають інтерпретацією у широкому сенсі, яка охоплює фактично всі дії над мовою, коли для цих дій з'являється привід – мовлення. Друга характеристика інтерпретації окреслює її суб'єктивність, залежність від індивідуальної концептуальної системи людини. Аналіз специфіки інтерпретуючої функції людської свідомості дозволяє лінгвісту М.М. Болдиреву зробити висновки, що є суттєвими для дослідження модусних категорій, а саме: 1) інтерпретація є структурованою; 2) вона спирається на існуючі схеми знання; 3) вона орієнтована на концептуальну систему людини, тобто є суб'єктивною.

Розглянута специфіка інтерпретуючої функції та зроблені висновки проєктуються на функцію заперечення та слугують роз'ясненню причин різноманітної її (функції заперечення) концептуалізації і, відповідно, її широкого діапазону вираження у поетичному мовленні. Категорія заперечення, як і інші модусні категорії, покликана передавати за допомогою мови те, як мовець інтерпретує свої відносини зі світом речей, подій та іншими представниками живої природи, різні взаємозв'язки між подіями та / або об'єктами та / або їх характеристиками, а також своє особисте ставлення до них. Всі ці інтерпретації, пов'язані з різними типами об'єктів та їх взаємозв'язками, охоплюють спектр переданих смислів, і, звісно, не можуть бути одноплановими. Отже, і функція заперечення конкретизується в кожному окремому випадку, залежно від типів інтерпретованих об'єктів, подій і відношень між ними.

Функція заперечення в цьому плані наслідую загальні закони структурування світу у процесі його пізнання, а власне її назва, орієнтація на наявні схеми знань, які типізують об'єкти світу та їх взаємозв'язки, тобто загальний устрій світу [11], задають і характер інтерпретації, який переноситься на виокремлення наступних характеристик концепту заперечення:

наявність або відсутність об'єктів, подій, ознак: наприклад, синтаксична конструкція «We have no time to stand and stare», що представляє собою складне речення, та повтор вживання виразу «no time» в еліптичних конструкціях на кшталт: «No time to stand beneath the boughs/ And stare as long as sheep or cows»; «No time to see in broad daylight/ Streams full of stars, like skies at night» об'єктивує відсутність часу для насолоди простими речами, що лейтмотивом пронизує весь вірш Вільяма Дейвіса, поета з Уельсу середини ХХ ст., та уможливує вилучення концептуальної метафори ВІДСУТНІСТЬ ЧАСУ Є ПОГАНО;

відповідність чи невідповідність об'єктів, подій, ознак наявним уявленням – структура категорії заперечення у такому розумінні може бути представлена широким діапазоном вжитих конструкцій. Наприклад, Томас Морін у вірші «A Dress Rehearsal for the Apocalypse» вводить заперечення у синтаксичній конструкції з **there is**: «where he pilfers the poor /saps like myself who believe there is no pity /in death». У визначенні школи логічного аналізу мови Н.Д. Арутюнової така конструкція є буттєвим або екзистенційним заперечним реченням, а когнітивісти Р. Дірвен та М. Верспур вважають такий тип речень «буттєвою» концептуальною подієювою схемою («being» conceptual event-schema). Нашарування підрядних речень у поетичному тексті передає різноманіття думок, переживань та почуттів від сприйняття світу поетом;

інтерпретація мовленнєвих дій (відмова, непогодження, спростування, заборона і т. д.), наприклад, у фрагменті поетичної оповіді Джейн Міллер «& Darkness Moves In» автор наголошує на мовленнєвій дії відхилення виконання певної дії ліричною героїнею за рахунок вживання синтаксичної конструкції простого поширеного речення із предикатом прогресивної часової форми – «I am not going to cry any more». Завершальне розташування названої конструкції у вірші підкреслює важливість вимовленого відхилення, яке у контексті – героїня розповідає про своє важке життя та боягузливих батьків – поширюється додатковими конотаціями: попередження, заява, внутрішнє переконання, підбадьорювання не втрачати духу боротьби і т. д.;

відсутність тієї чи іншої ознаки також може інтерпретуватися як заперечна характеристика, або оцінка: зокрема, у вірші сучасного американського поета індійського походження Кваме Доуза «A Good Woman Blues» прослідковуємо характеристику або указання якості історій за допомогою заперечення предикату теперішнього часу – «these stories like your clothes/have gotten so thin they don't keep/you warm no more».

Висновки. Отже, структурованість функції заперечення визначає характер її концептуалізації і зміст концепту **заперечення**. Окреслена дискретність функції заперечення представлена різними засобами вираження в англійському поетичному мовленні, проте така різноманітність функції підлягає загальному правилу концептуалізації світу в мові. У відповідності із цим правилом, граматичні засоби у їх первинних значеннях виконують функцію загального структурування концептуального змісту, а лексичні (також граматичні засоби у їх вторинних значеннях) – конкретної репрезентації концептуального змісту. Таким чином, лінгвокогнітивні механізми формування семантики заперечення у синтаксичних структурах сучасних віршованих англійських текстів полягають в інтерпретуючому характері заперечення, суб'єктивності реконструйованих смислів конструкцій із семантикою заперечення та структурованості функції заперечення, що формує засади для вилучення концепту ЗАПЕРЕЧЕННЯ та утвореної ним категорії заперечення, яка виражається у поетичному мовленні різнорівневими одиницями синтаксичного простору англійської поезії.

Література:

1. Новая философская энциклопедия. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – 968 с.
2. Болдырев Н.Н. Языковые категории как формат знания// Вопросы когнитивной лингвистики. 2006. № 2. – С. 5–22.
3. Givon T. Functionalism and grammar: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 486 p.
4. Белехова Л.И. Словесный поетичный образ в историко-типологичній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): [моногр.] / Л.И. Белехова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
5. Dirven R., Verspoor M. Cognitive Exploration of Language and Linguistics (2nd edition): John Benjamins Publishing Company, 2004. – 274 p.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by London: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
7. Болдырев Н.Н., Магировская О.В. Языковая репрезентация основных уровней познания// Вопросы когнитивной лингвистики, 2009. – № 2. – С. 7–16.
8. Падучева Е.В. Отрицание// Лингвистический энциклопедический словарь. М.: «Советская энциклопедия», 1990. – С. 354–355.

9. Найссер У. Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии. М.: Прогресс, 1981. – 225 с.
10. Демьянков В.З. Основы теории интерпретации и ее приложения в вычислительной лингвистике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 76 с.
11. Talmy L. The Relation of Grammar to Cognition // Topics in Cognitive Linguistics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1988. – P. 165–205.

Швайко Д. С. Функциональная характеристика синтаксических конструкций с семантикой отрицания (на материале англоязычного поэтического дискурса XX–XXI ст.)

Аннотация. В статье рассматриваются различные подходы к изучению синтаксических конструкций с семантикой отрицания и выявляются особенности их функционирования в англоязычной поэтической речи. Доказано, что структурированность функции отрицания, как части интерпретирующей функции челове-

ского сознания, выступает общим концептуальным основанием для объединения речевых единиц в модусную категорию отрицания.

Ключевые слова: категория, модусная категория, интерпретация, функция отрицания, познание.

Shvaiko D. Functional characteristics of syntactic constructions with semantics of negation (case-study of English poetic discourse of the XX-XXI c.)

Summary. This article focuses on distinguishing various approaches to studying syntactic constructions with semantics of negation and on revealing characteristics of their functioning in English poetic speech. It is argued that structural function of negation as a part of human's cognition and its interpretive function serves as a cognitive ground for shaping modus category of negation.

Key words: category, modus category, interpretation, function of negation, cognition.